

Särskild uppdrag
Rolf Gustafsson

Speciell spaningsflygverksamhet 1948 - 1950

1. Uppdraget

Den 20. mars 1991 skrev forskaren Mats Blomberg i DN-debatt : "Militären ljög för regeringen". Denna artikel avslöjade en spaningsflygning som svenska Flygvapnet genomförde över norra Finland i september 1949. Artikeln bifogas, i bilaga 1. Författaren hänvisade bl a till dåvarande försvarsstabschefens Nils Swedlund dagbok som bekräftade att en flygning över norra Finland hade genomförts.

I samband med min DC 3-utredning fick jag ÖB uppdrag att undersöka hur denna flygning utfördes samt om det genomfördes flera liknande spaningsflygningar vid den tiden.

Undersökningen utmynnade i en HPM 1991-09-30 där den finska flygningen samt ett antal andra spaningsflygningar mot Balticum åren 1949-50 redovisades.

Hösten 1992 fick jag i uppdrag att försöka gå vidare med kartläggningen av spaningsflygningarna genom intervjuer med personer som kunde ha varit involverade i verksamheten. Intervjuerna är nu genomförda.

2. Finska flygningen

Den 26. september 1949 kl 1120-1310 genomfördes ett spaningsföretag med en S 31 Spitfire från F 21 Luleå mot KANDALACKSJA-KUUSAMO-området. Uppdraget genomfördes av dåvarande löjtnanten Ingemar Wängström från F 11. Ursprungligen skulle uppdraget ha genomförts av löjtnant Erik Goliath F 21. En S 31 hade för detta ändamål ställts till hans förfogande och baserats vid F 21, som då var utrustade med S 26 Mustang. Goliath förövade mot området kring Treriksröset. I den ovan angivna DN-artikeln anges en kränkning vid Treriksröset några månader före den finska flygningen. Denna kränkning kan av misstag ha genomförts av Goliath. Han anser dock inte själv att han kränkte vid övningsflygningarna.

Goliath hade fått order för företaget direkt av C E4 och SC E4. Företaget skulle genomföras vid nästa högtryck med bra fotoväder. När detta inträffade var dock G förkyld och därför beordrades Wängström upp till Luleå för att överta uppgiften.

G hade kartmaterialet hemma i sin bostad. Han hämtades med ett fordon ur F 21 som också transporterade annan personal till flotttiljen. Denna personal var mycket frågande eftersom flygningen genomfördes på en söndag. Enligt Goliath var uppdraget att fotografera ett område öster om finsk-ryska gränsen, där man fått indikationer om ryska vägbyggen mot väster.

Wängström har angett att målet antogs vara ett arbetsläger med diverse utbyggnadsobjekt, eventuellt ramper för missiler mot Boden-Luleå och en flygbas. Upplysningar om detta hade man fått vid förhör av två lägerfångar som rymt och via Finland tagit sig till Sverige. Spaningsuppdraget skulle verifiera de uppgifter som förhören vid Fst gett.

Spaningsföretaget genomfördes på S 31 topphöjd ca 13500 m och över k-strimmehöjd, som den dagen var ca 7000m. Företaget blev upptäckt av ryssarna som satte in jakt. Wängström såg tre jaktrotar i k-strimmeskiktet men dessa nådde inte upp till hans flyghöjd.

SDS:s korrespondent i Helsingfors rapporterar hem den 27. september och i tidningen står det under rubriken; **"Spökflygare över Salla"**. "Ett antal spökflygningar har observerats under söndagens lopp i olika delar av Lappland. Okända flygplan har bl.a. observerats över Salla, i Kemi-trakten samt i Neder-Torneå och Kuusamo. Flygplanen gick mycket högt varför deras nationalitet icke kunnat bestämmas. Finska plan har det med säkerhet icke varit, ty flygmyndigheterna har icke någon kännedom om att finska plan varit uppe just vid den tiden. I Kemi-trakten observerades bl.a. ett plan, som flög i väst-östlig riktning. Över Salla iakttog den finska gränsbevakningen flera flygmaskiner. De finska myndigheterna håller på att undersöka dessa spökflygningar, och en rapport har utlovats till onsdag."

Efter spaningsföretaget tog fotografen vid F 21 Olle Olsson hand om filmen.

Olsson som nu intervjuats är idag över 80 år men minns väl denna flygning. Filmen med kasett paketerades och plomberades av Olsson och överlämnades till Wängström, som samma dag åkte med nattåget till Stockholm. Även Olsson angav att Goliath skulle ha utfört uppdraget, men enligt O hade Goliath bett att få avstå med hänsyn till riskerna.

Såväl Goliath som Olsson har hävdad att detta spaningsföretag var det enda som genomfördes från F 21 mot mål utanför Sverige.

3. Övriga spaningsflygningar.

Under andra världskriget genomfördes spaningsflygningarna huvudsakligen med S 16 Caproni. Respekten för territorialgränserna var inte särskilt stor bland besättningarna. Det hände därför att man fotograferat objekt innanför Baltiska kusten som endast kunde ha utförts om spaningsflygplanet varit inne över territoriet.

Efter S 16 Caproni användes J 9 och B 3 som spaningsflygplan under en kort period innan S 18 blev operativ 1946.

S 18 var utrustad med en noskamera med 150 cm brännvidd som gav möjlighet att avståndsfotografera kustnära mål från flyglägen utanför territorialgränsen.

S 26 Mustang och S 31 Spitfire utnyttjades operativt parallellt med S 18 i spaningssystemet från 1948.

Underrättelsebehovet var mycket stort efter VK 2 inte minst för att kunna följa upp den sovjetiska utvecklingen i Balticum. Uppföljningen av den förändrade hotbilden innebar att hamnar, flygfält och robotanläggningar var prioriterade mål.

Fram till 1948 genomfördes spaningsföretagen mot det baltiska kustområdet huvudsakligen med avståndsfoto från lägen utanför territorialgränsen. Fotounderlaget blev därför tunnt och ofullständigt och behövde kompletteras. Därför planlades och genomfördes från december 1948 till september 1950 ett antal kvalificerade spaningsföretag med S 31 mot Spitfire mål innanför kustlinjen inom Östtyskland, Polen och Balticum.

Följande målområden lodbildsfotograferades:

LIEPAJA	48-12-03
ÖSEL	49-05-05 fyra stråk med 60% övertäckning
	49-05-18
DAGÖ	50-05-09 två stråk med 60% övertäckning
VENTSPILS	50-09-22
KOLKA	50-09-25

Ett tiotalspaningsföretag utfördes under 1949 dessutom mot följande mål: GDYNIA, SWINEMUNDE, KALINGRAD, SVETLOGORSK, KLAIPEDA, PÄVILOSTA, PALDISKI och PÄRNU.

Vissa av dessa uppdrag kan ha gjorts från territorialgränsen.

Sekretessen omkring de särskilda spaningsflygningarna var mycket hög.

Ett mycket begränsat antal personer inom Fst, FS och 4.eskaderstaben synes ha varit informerade om verksamheten. På spaningsflottiljerna F 11 och F 21 var möjligen flottiljcheferna informerade, men ordergivningen gick direkt från eskaderchefen eller stabschefen till den pilot som genomförde uppdraget. Filmerna transporterades på kurirmässigt sätt till försvarsstaben.

Vid vissa spaningsföretag installerades en utrustning med en krutladdning i S 31 kamerarum som kunde förstöra filmen i kameran om detta av sekretessskäl skulle krävas under flygningen eller efter framtvingad landning. Utrustningen kunde utlösas från manöverpanelen i förarkabinen. Detaljutformning mm om denna utrustning framgår av bilaga 2.

Alla de redovisade spaningsföretagen har genomförts av dåvarande löjtnanten Ingemar Wängström F 11. Han blev för sina insatser belönad med Vasamedaljen i 8:de storleken den 15 november 1949.

Ingemar Wängström deltog vid resultatgenomgångar i flygstaben i september 1949 för att redogöra för en viss motverkan över ÖSEL samt i februari 1950 för motsvarande redovisning av företaget över KANDALACKSJA-området.

Vid den senare genomgången deltog försvarsminister Allan Vought, flygvapenchefen Nordenskiöld, eskaderchefen Schyberg och flygstabschefen G-A Westring. CFst representerades av Moje Österberg.

4. Intervjuer

Jag har intervjuat ett relativt stort antal personer som genom sina befattningar i försvaret skulle ha kunnat ha kunskap om den särskilda flygspaningsverksamheten.

Med biträde av förre chefen för Underrättelseskolan överstelöjtnant Walter Jonsson har följande personer i flygtjänstledande befattningar vid F 11 intervjuats:

Gösta Lundström divisionschef 1950-58

Hans Wesslau stabsofficer 1951-66

Sten Brücker divisionschef 1948, stabsofficer 1950-75
Wilhelm Lothigius divisionschef 1944-47, flygchef/baschef
1947-62.

Reinhold Nilsson flygsignalist 1941-55.

Enligt samstämmiga uttalanden från dessa intervjuer finns det ingenting som tyder på att spaningsflygningar beordrade från högre instans skulle ha förekommit över främmande territorium.

Spaningsdivisionerna var under den aktuella perioden direkt underställda ÖB. Divisionschefen hade ansvar för krigsförberedelsearbetet mot sina respektive flygspaningsområden. Flygplan S 18 och S 29 var utrustade med horisontalmonterad kamera med 150 cm brännvidd. Dessa användes för avståndsfoto mot presumtiva mål i krig. Flygplan S 31 var utrustad med lodriktade kameror med 92 cm brännvidd. Flygplanet var därför mindre lämpat för avståndsfoto men användes ändå ibland för sådana uppdrag.

Verksamheten utfördes helt på divisionschefens initiativ. Bilderna levererades rutinmässigt till vår underrättelseorganisation. Verksamheten stöttades också av flygstabsavdelningen som manade till ökad insats. Uppmuntran från högre instans sporrade både divchef och besättningar till att åstadkomma goda resultat. Detta i kombination med i vissa fall begränsade möjligheter att exakt bestämma läget gjorde att kränkningar förekom. Kränkningarna torde i de flesta fall ha varit av begränsad omfattning. Efter viss notväxling med Sovjetunionen 1957 upphörde praktiskt taget alla gränskränkningar.

Thede Palm som vid tiden för den finska flygningen var chef för T-kontoret och som nämns i Swedlunds dagbok den 21/1 1950 har vid intervju berättat följande:

"Jag blev kallad till försvarsminister Vougt som frågade ;vad tycker Du själv om den här flygningen? Jag förklarade då att jag inte hade en aning om den, jag hade bara hört att den förekommit. Samma kväll blev jag uppringd av chefen sektion 2 (kommendör, tidigare militärattaché i Washington) som var arg som ett bi och verkade rädd. Han sa att Swedlund var missnöjd med mig. Dagen därpå mötte jag Vougt på gatan. Jag försökte hälsa så oartigt som möjligt från andra sidan gatan, men han

kallade på mig och gjorde klart för mig att han nu förstod att jag inte känt till flygningen. Flygningarna i norr slutade emellertid i och med denna flygning."

Palm visste ingenting om spaningsflygningar mot Balticum. Hans uppgift var fartygsuppföljningen i Östersjön. Han mindes FRA-flygningarna men var inte inblandad i dessa. Palm blev vid ett tillfälle tillfrågad av amerikanarna om de kunde få flyga från Gotland för att släppa ned propagandamaterial och personal. Då han fick höra omfattningen max ca 100 personer hänvisade han dem till CFV eller möjligen CFS.

General Åke Mangård (chef FS/Opavd 1950, senare C E 4). M kände inte till den finska flygningen eller särskilda flygningar med S 31. Han hade inte hört talas om spaningsflygningar överhuvud taget där man passerat territorialgränsen men däremot flygningar mot gränsen så nära som möjligt. "Om det förekommit flygspaning bortom gränsen måste dessa beslut ha hanterats på högre nivå än min."

General Stig Norén (chef FS/Opavd 1948-49, senare CFV). Vid operationsavdelningen arbetade N huvudsakligen med utredning om Skandinaviskt försvarsförbund. N känner inte till att vi genomfört några speciella spaningsflygningar. Men han utesluter inte att det kan ha förekommit sådana. De beordrades under alla omständigheter inte från Flygstaben. Däremot kan de ha beordrats från Försvarsstaben utan Flygstabens vetskap direkt till spaningsförbanden. Möjligen kan Nordenskiöld personligen ha varit inblandad.

Signalspaningsflygningarna styrdes från FRA och vi kände bara till var de flög.

General Axel Ljungdahl (CFV 1954-) avböjde samtal pga hälsan (nedsatt hörsel).

General Lage Thunberg (CFV) kände inte till några spaningsflygningar som inneburit kränkning.

General Nils Personne () kunde inte ge någon information.

Överste Gunnar Rissler (sektionschef vid KFF 1949, senare C F12).

Enligt PM 1992-03-23 angående specialutrustning för flygspaningskamera skulle Rissler ha varit huvudansvarig för denna utrustning. R kan varken bekräfta eller dementera att det fanns någon utrustning som kunde förstöra filmer i de kameror som fanns i Spitfire. Som gammal fotograf ställer han sig undrande hur man skulle kunnat göra detta utan att allvarligt skada flygplanet. Ansvarig för kamerautvecklingen vid KFF var enligt R ingenjör Hagsten.

5. Sammanfattning

Intervjuerna har inte gett någon information som bestyrker att spaningsflygningarna mot Balticum, Polen och Östtyskland enligt punkt 3 genomförts. Någon skriftlig dokumentation finns inte och jag har inte heller funnit spaningsbilder som kan härledas till dessa företag.

Eventuella spaningsbilder hanterades i Fst och skulle vid ett skarpt läge ingå i målpärmarna. Efterhand som bilderna blev inaktuella förstördes dessa och kan av denna anledning inte längre spåras.

Om spaningsflygningarna genomförts vilket jag inte finner anledning att ifrågasätta har alla genomförts av en pilot (Ingemar Wängström). Uppdragen synes ha gått direkt från försvarsstaben till eskaderchefen som därefter gett order direkt till piloten. Sekretessen har kunnat hållas strikt begränsad till ett fåtal personer. Att ingen av de intervjuade bland personalen i flygtjänstledande befattningar vid F 11 känner till de aktuella flygningarna får väl ses som ett bevis på spaningsflygarnas lojalitet och sekretesskänsla.